NATIJAGA YO'NALTIRILGAN BUDJETLASHTIRISHGA O'TISHDA DASTURIY BUDJETLASHTIRISH TIZIMINING ZARURATI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Shukurova Parizod Shavkat qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti
Safarovaparizod05@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirishga o'tish jarayonida dasturiy budjetlashtirish tizimini joriy etish zarurati tahlil qilinadi. Strategik maqsadlar bilan budjet xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlikning yetarli emasligi, idoralararo javobgarlikning tarqoqligi hamda ajratilgan mablag'larning ijtimoiy natijalarga ta'sirini baholashdagi qiyinchiliklar asosiy muammolar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tizim samaradorligiga ta'sir etuvchi huquqiy, institutsional, axborot va kadrlar bilan bog'liq omillar yoritilib, O'zbekiston sharoitida dasturiy budjetlashtirishni rivojlantirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish, dasturiy budjetlashtirish, budjet dasturi, o'rta muddatli rejalashtirish, natija indikatorlari, davlat xarajatlari samaradorligi.

Davlat moliyaviy resurslarining cheklanganligi va ijtimoiy xizmatlarga talabning ortib borishi budjet mablag'larini rejalashtirishda xarajatlar hajmi bilan bir qatorda ulardan kutilayotgan natijalarni ham hisobga olishni talab etadi. An'anaviy smeta usulida mablag'lar asosan tashkilotlar va xarajat moddalari kesimida taqsimlanadi. Bunday yondashuv mablag'ning qayerga yo'naltirilganini ko'rsatadi, biroq uning davlat siyosati maqsadlariga qanday hissa qo'shganini har doim ham aniq ifodalamaydi. Shu jihatdan dasturiy budjetlashtirish strategik maqsadlar, amalga oshiriladigan tadbirlar, ajratiladigan resurslar va erishiladigan natijalarni yagona tizimda bog'lash vositasi hisoblanadi.

Dasturiy budjetlashtirish zarurati, avvalo, uchta muammo bilan izohlanadi. Birinchidan, strategik hujjatlarda belgilangan maqsadlar bilan yillik budjet xarajatlari o'rtasidagi bevosita bog'liqlik yetarli darajada ko'rinmaydi. Ikkinchidan, muayyan ijtimoiy natijaga bir nechta vazirlik va idora hissa qo'shgan hollarda resurslar hamda javobgarlik turli ijrochilar o'rtasida taqsimlanib ketadi. Uchinchidan, moliyalashtirish hajmining oshishi xizmat qamrovi yoki sifatining mutanosib ravishda yaxshilanishini o'z-o'zidan ta'minlamaydi. Budjet dasturida maqsad, tadbirlar, xarajatlar va o'lchanadigan natijalar izchil aks ettirilishi ushbu muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

OECD yondashuviga ko'ra, natijadorlikka asoslangan budjetlashtirish natijalar haqidagi ma'lumotlardan budjet qarorlarini qabul qilishda muntazam foydalanishni nazarda tutadi [38]. Shunday ekan, dastur hujjatlarida indikatorlarning mavjudligi o'zicha yetarli emas. Ushbu ma'lumotlar ustuvor yo'nalishlarni tanlash, dasturlar uchun moliyaviy limitlarni belgilash, samarasiz faoliyatni qayta ko'rib chiqish va erishilgan natijalarni jamoatchilikka tushuntirish jarayonida qo'llanilgandagina budjetlashtirishning boshqaruv mazmuni o'zgaradi.

Makrofiskal cheklovlar ham dasturiy yondashuvning ahamiyatini oshiradi. Mavjud resurslar barcha faoliyat turlarini bir xil sur'atda moliyalashtirish imkonini bermagan sharoitda yangi tashabbuslarning qiymati amaldagi xizmatlarni davom ettirish xarajatlari bilan solishtirilishi zarur. O'rta muddatli moliyaviy limitlar va natija ko'rsatkichlari bunday tanlov uchun asos yaratadi. Biroq budjet qarorlarini faqat indikatorlarning mexanik taqqoslanishiga tayantirish to'g'ri emas: xizmatning majburiy xususiyati, aholining ehtiyoji, hududiy tenglik va natijaga ta'sir qiluvchi tashqi omillar ham inobatga olinishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbekistonda aholi sonining o‘sishi, urbanizatsiya va infratuzilmaga ehtiyojning kengayishi xarajatlarni faqat o‘tgan yilgi ko‘rsatkichlarga ustama qo‘shish orqali rejalashtirish imkoniyatini cheklaydi. Dasturiy budjetlashtirish xizmatdan foydalanuvchilar soni, xizmat birligi tannarxi va belgilangan qamrov maqsadini o‘zaro bog‘lab, ehtiyojga asoslangan ko‘p yillik hisob-kitoblarni shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur tizim idoralararo muvofiqlashtirish uchun ham muhimdir. Masalan, bandlik darajasining oshishi ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, mehnat bozori xizmatlari, investitsiya va transport siyosatining birgalikdagi ta’siriga bog‘liq. Xarajatlar faqat idoralar kesimida aks ettirilganda, har bir ijrochining umumiy natijaga qo‘shgan hissasini baholash qiyinlashadi. Tarmoqlararo dastur doirasida mas’ul organ, hamkor ijrochilar, resurs manbalari va umumiy indikatorlarning belgilanishi faoliyat takrorlanishini kamaytirib, javobgarlikni aniqlashtiradi.

Dasturiy budjetlashtirish hisobdorlik mazmunini ham kengaytiradi. Moliyaviy hisobot mablag‘larning sarflanganini aks ettirsa, natijadorlik hisoboti xizmatlar kimlarga, qancha hajmda va qanday sifatda yetkazilganini ko‘rsatadi. Ushbu ma’lumotlarni birgalikda taqdim etish parlament, nazorat organlari va fuqarolarga xarajatlarning qonuniyligi bilan bir qatorda ularning amaliy foydasini ham baholash imkonini beradi. Buning uchun indikatorning ta’rifi, boshlang‘ich va maqsadli qiymati, erishilgan natija hamda reja va amaldagi ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi tafovut sabablari ochiq yoritilishi zarur.

1-jadval.

Dasturiy budjetlashtirish zaruratini belgilovchi muammolar va kutiladigan boshqaruv natijalari

Muammo	An’anaviy jarayondagi ko‘rinishi	Dasturiy yondashuv	Kutiladigan natija
Strategiya va budjet o‘rtasidagi uzilish	Maqsadlar strategik hujjatlarda, mablag‘lar esa idoraviy smetalarda aks etadi	Maqsad, dastur, tadbir va xarajatlar o‘zaro bog‘lanadi	Strategik ustuvorliklar moliyaviy limitlarda ifodalanadi
Inkremental rejalashtirish	O‘tgan yilgi xarajatlar keyingi yil uchun asosiy mezon bo‘lib qoladi	Qamrov, xizmat hajmi va birlik tannarxi asosida hisob-kitob qilinadi	O‘rta muddatli limitlar ehtiyojga asoslanadi
Javobgarlikning tarqoqligi	Natijaga bir nechta idora mas’ul bo‘lsa-da, ularning hissasi aniq ajratilmaydi	Yetakchi organ va hamkor ijrochilarning vazifalari belgilanadi	Natija uchun boshqaruv javobgarligi aniqlashadi
Natijalarning yetarli baholanmasligi	Ijro asosan mablag‘larning o‘zlashtirilish darajasi bilan baholanadi	Xizmat hajmi, sifati va yakuniy natija indikatorlari qo‘llaniladi	Xarajat va natija birgalikda tahlil qilinadi
Ma’lumotlarning tarqoqligi	Moliyaviy va tarmoq ma’lumotlari turli tizimlarda yuritiladi	Yagona dastur identifikatori va ma’lumot almashinuvi joriy etiladi	Hisobotdagi tafovutlar va qo‘lda bajariladigan ishlar kamayadi
Samarasiz	Dastur natijalari keyingi	Xarajatlar tahlili va	Resurslarni qayta

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

faoliyatning davom etishi	budjet qarorlariga yetarli ta'sir qilmaydi	baholash budjet sikliga kiritiladi	taqsimlash uchun dalillarga asoslangan imkoniyat yaratiladi

Manba: nazariy adabiyotlar va budjet jarayonining funksional tahlili asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Dasturiy budjetlashtirishning amaliy samarasi unga ta'sir qiluvchi omillarning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Huquqiy talablar mavjud bo'lib, ma'lumotlar sifati pastligicha qolsa, indikatorlar rasmiy hisobot vositasiga aylanib qolishi mumkin. Axborot tizimlari rivojlangan taqdirda ham rahbarlar natija ma'lumotlaridan qaror qabul qilishda foydalanmasa, raqamlashtirish boshqaruv sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Xuddi shuningdek, malakali mutaxassislar mavjud bo'lsa-yu, dastur rahbarining vakolati aniq belgilanmasa, tahliliy xulosalarni amaliy budjet qarorlariga tatbiq etish qiyinlashadi.

Shu sababli ta'sir etuvchi omillarni uch guruhda ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Zarur shartlar ishonchli hisob tizimi, realistik makrofiskal limitlar, yagona dastur tuzilmasi va aniq javobgarlikni qamrab oladi. Samaradorlikni kuchaytiruvchi omillar qatoriga rahbariyatning natijalarga talabi, tahliliy salohiyat, axborot tizimlarining integratsiyasi va ochiq muhokama kiradi. Asosiy xavflar esa haddan tashqari ko'p indikator belgilash, ma'lumotlarni sun'iy ravishda ijobiy ko'rsatish hamda natijalarni baholashni faqat mablag' ajratish formulasi sifatida talqin etish bilan bog'liq.

Budjet tashkilotlarining institutsional tayyorgarligi bir xil emasligi ham islohotni bosqichma-bosqich amalga oshirishni talab qiladi. Ma'lumot yig'ish tizimi rivojlangan tarmoqlarda yakuniy natija ko'rsatkichlarini ishlab chiqish nisbatan osonroq. Natijaga ko'plab tashqi omillar ta'sir qiladigan sohalarda esa xizmat hajmi, sifat va oraliq natija indikatorlari o'rtasida muvozanat saqlanishi lozim. Shu bois barcha tashkilotlar uchun minimal umumiy standart belgilash va uni tarmoqlarning o'ziga xos xususiyatlariga mos metodik talablar bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

Keltirilgan 2026–2028-yillarga oid budjet ma'lumotlarida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi bo'yicha 2026-yil uchun 63,692 trln so'm, 2027-yil uchun 70,061 trln so'm va 2028-yil uchun 77,067 trln so'm ko'rsatilgan [32]. Ushbu ko'rsatkichlar o'rta muddatli moliyaviy rejalashtirish imkoniyatini namoyon etadi. Mazkur davrda nominal mablag'lar qariyb 21 foizga o'sadi. Biroq xarajatlarning oshishini natijadorlik bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Buning uchun o'quvchilar qamrovi, ta'lim sifati, hududlar o'rtasidagi tafovut, infratuzilma holati va bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajat dinamikasi birgalikda o'rganilishi kerak.

Binobarin, ko'p yillik xarajatlar prognozi dasturiy budjetlashtirish uchun muhim asos bo'lsa-da, uning o'zi budjetning natijaga yo'naltirilganini tasdiqlamaydi. Tahlilda amaldagi xizmatlarni saqlashga yo'naltirilgan mablag'lar bilan yangi tashabbuslar xarajatini ajratish, belgilangan qamrov va sifat maqsadlarini ko'rsatish hamda bir birlik natijaga sarflanadigan resurslarni baholash zarur.

2-jadval.

Dasturiy budjetlashtirishga ta'sir etuvchi omillar diagnostikasi

Omil	Ta'sir mexanizmi	Asosiy xavf	Ustuvor chora
Rahbariyat talabi	Natija ma'lumotlaridan budjet muhokamasida foydalanishni ta'minlaydi	Talabning rasmiyatchilikka aylanishi	Moliyaviy limitlar muhokamasiga natijalar tahlilini kiritish
Huquqiy aniqlik	Dastur, indikator va hisobot uchun yagona qoidalarni belgilaydi	Tushunchalarning turlicha talqin qilinishi	Yagona metodik qo'llanma va standart dastur pasportini ishlab

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

			chiqish
Ma'lumot sifati	Reja va amaldagi natijalarni ishonchli taqqoslash imkonini beradi	Boshlang'ich qiymatlar va indikator izohlarining yetishmasligi	Indikatorlar reyestri va ma'lumotlar sifati nazoratini yo'lga qo'yish
Kadrlar salohiyati	Xarajatlarni hisoblash, tahlil qilish va baholash sifatini belgilaydi	Yangi vazifalarning qo'shimcha hisobot sifatida qabul qilinishi	Dastur rahbari va tahlilchilar malakasini tizimli rivojlantirish
Raqamli integratsiya	Moliyaviy ma'lumotlarni xizmat natijalari bilan bog'laydi	Ma'lumotlarni takroran qo'lda kiritish	Yagona dastur kodi va tizimlararo almashinuvni joriy etish
Audit va baholash	Ma'lumotlarning ishonchliligi hamda dastur samaradorligini tekshiradi	Nazoratning faqat xarajatlar muvofiqligi bilan cheklanishi	Natijadorlik auditi va tavsiyalar ijrosi monitoringini kuchaytirish

Manba: institutsional tayyorgarlik omillari tahlili asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Xulosa. Dasturiy budjetlashtirishning ahamiyati xarajatlarni yangi tasnifda aks ettirish bilangina cheklanmaydi. Uning asosiy vazifasi strategik maqsadlarni moliyaviy resurslar bilan, ajratilgan resurslarni xizmatlar bilan, xizmatlarni esa o'lchanadigan ijtimoiy natijalar bilan bog'lashdan iborat. Bu tizim samarali ishlashi uchun dastur indikatorlari budjetni rejalashtirish, ijro etish, baholash va keyingi davr qarorlarini qabul qilishning barcha bosqichlarida qo'llanilishi lozim. O'zbekiston sharoitida yagona metodik talablarni shakllantirish, ma'lumotlar sifatini oshirish, idoralararo javobgarlikni aniqlashtirish va mutaxassislar salohiyatini rivojlantirish natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirishga o'tishning ustuvor shartlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-apreldagi 210-son qarori. *2025–2030-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida*.
3. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining buyrug'i bilan tasdiqlangan *O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalari*. 2024-yil 7-oktabrda 3558-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 26-dekabrdagi PQ-388-son qarori. *O'zbekiston Respublikasining "2026-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida*.
5. Ochiq budjet portali. *Vazirlik va idoralarning 2026–2028-yillarga mo'ljallangan budjet dasturlari ro'yxati*. 7-ilova.
6. OECD. *OECD Good Practices for Performance Budgeting*. Paris: OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/c90b0305-en.
7. Robinson M., Last D. *A Basic Model of Performance-Based Budgeting*. IMF Technical Notes and Manuals, 2009/01. Washington, DC: International Monetary Fund, 2009

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.